

A 20. század történetei

KESZEG VILMOS

Robert de Beaugrand (Florida) és Benjamin N. Colby (Kalifornia) megállapítása az, hogy vannak rövid életű és vannak időtálló történetek, vannak közismert és kevésbé ismert történetek. Vannak olyanok, amelyeket illedelmesen meghallgatunk, amelyeket tisztelünk, amelyeket mi magunk is gyakran elmondunk, s olyanok is, amelyeket kerülünk és szívesen elhallgatunk. J. Mehan nyomán 1979-ben a két szerző határozta meg az *érdekes narratívumot* (*interesting narrative*),¹ amely „olyan világot hív életre, amelyben a kiindulási állapotot a cél állapotba változtató cselekedet vagy esemény nem olyan nyilvánvaló, hogy valószínűleg megtörténjék a dolgok szokásos menete mellett” (de Beaugrand – Colby 1988/1979: 342). Azaz, az érdekes történet többé vagy kevésbé, de mindenképpen eltér a mindennapi élet eseményeitől, vagy pedig új, sajátos nézőpontból jeleníti meg azokat. A történet „érdekes”² volta eredhet a narrátori perspektívából, a szereplőnek tulajdonított tervekből és állapotokból, a „megpróbáltatásokból és diadalokból”,³ a problémamegoldásból, a történet által megjelenített világ specifikumából, a történetnyelvtan szabályainak megsértéséből. Azonban hogy a létező sok-sok történet közül melyik és miért érdekes, illetve az is, hogy meddig érdekes, az korszakonként, társadalmanként nagyon eltér. A történet érdekes voltát a befogadó fedezi fel. Az érdekes történetek kiválasztása, valamint a történetek érdekessé tévése a történetmondás állandó törekvése.

Milyen változások következtek be a történetmondás területén, milyen történetek bizonyultak érdekesnek a közelmúltban?

Az egyik leglátványosabb változás a történeteknek a történelemmel, az időről szerzett tapasztalatokkal való összefonódásában érzékelhető. A folklorisztikai köztudat a 20. század közepén összefoglalta a népi emlékezet természetét és sajátosságait. Eszerint a népi emlékezet etnocentrikus, szelektív, anakronisztikus, esemény- és hősközpontú; alapját a ciklikus időképzet képezi; formai-műfaji kerete a történeti monda. Ma már jól látjuk, hogy a népi (populáris) emlékezet

¹ Tom Stafford 2010-ben *Narrative Escape* néven említi (Stafford 2010).

² Az elvárások megsértésének elvét Pléh Csaba emlékezési alakzatként említi (Pléh 1986).

³ A szerzők J. Mehan 1977-ben megjelent tanulmányának gondolatát idézik (de Beaugrand – Colby 1988: 346).

évszázadok óta igénybe vette az írásbeliséget, miáltal precízebb, időtállóbb és távolabbra kiterjedő történelemképet őrzött meg. A 19. század végétől a kommunikatív emlékezet mellett megjelentek a kulturális emlékezet rituális formái mint kitalált hagyományok (megemlékezési szertartások, évfordulós ünnepek, az 1990 utáni évektől a településnapok). Az emlékezéstechnikák következtében az események térhez kötődnek (emléktáblák, emlékoszlopok, emlékünnepek) és materializálódnak (múzeumok, emlékszobákban kiállított tárgyak, képek, írott dokumentumok), az élettérben, a mindennapi életben szemlélhetők lesznek. A történelmi epizódot felidéző monda mellett megjelentek a terjedelmes narratívumok, a történelmek, amelyek több évszázad történéseit korszakokba szervezik. A hivatalos nemzeti történelem mellett a 19. század végétől kezdve gyakorivá válik a lokális történelem szerkesztése, letétbe helyezése, kiállítása, sokszorosítása (településmonográfia, weboldal) (Szilágyi 1984; Keszeg 2006, 2007; Jakab 2012a, 2012b). A lokális történelem kiemelődik a kommunikatív emlékezetből, szociális használatba kerül, a turizmus keretében anyagi és kulturális tőkét képez, a megemlékezési szertartások keretében (évfordulók, településünnepek) pedig feszítv jelleget ölt, lokálpatriotizmust, csoport- és személyes identitást termel. A történelmi emlékezet másik formája a közelmúlt eseményeiről (háborúk, 1956-os forradalom, 1989-es változások) szerzett személyes tapasztalatokat forgalmazó narratívum (*memorat*) (Ilyés – Keszeg 2008; Bartha – Keményfi – Marinka 2009; Szabó 2009). A folyamatot megnevező tudományos koncepciók az emlékezeti helyek (Nora 1986), a kitalált hagyományok (Hobsbawm – Ranger 1983), az emlékezési alakzatok (Assmann 1999: 35–43), a történelem háziasítása (Fabre 2000), a rólunk szóló történelem (Bensa – Fabre 2001), a lokális történelem (Gyáni 2002) terminusokban fogalmazódtak meg.

A mindennapi élet történéseinek narratív feldolgozása bizonyára mindig napirenden volt. A narratív tudás részét képezte az élmények feldolgozásának, a világban való tájékozódásnak, a szociális környezettel szembeni attitűdök kifejezésének. A mindennapi történetmondás olyan stratégiákat érvényesít, mint a kibeszélés, a megszólás és az elismerés, az elhallgatás, az eltitkolás, az elferdítés, az interpretáció, a panasz és a dicsekvés, a példaállítás, a történetmondás általi szórakoztatás (Nagy 1990; Réthey Prikkel 1991; Szvetselszky 2002; Keszeg 2012). A mindennapi történetmondást, az aktualitások narratív megjelenítését és forgalmazását kedvezően befolyásolta az írott és a hangzó média. A média átveszi és forgalmazza a mindennapi történeteket, ugyanakkor témát, történetsémákat kínál fel a mindennapi történetmondás számára, jelentéseket rendel hozzá a forgalomban lévő történetekhez. A távbeszélésnek az utóbbi években lezajlott technikai forradalma (mail, skype, maroktelefon) szintén ösztönzően hatott a mindennapi történetmondásra. A web 2.0 elektronikus médium terjesztette el a történetek több személy általi létrehozását.

Az anyakönyvvezetés, a statisztika, a szociológia tudománya, a zsurnalisztika, az etnológia egyaránt hozzájárult a társadalom egyedeire és csoportjaira vonatkozó tudás felértékelődéséhez és felduzzadásához. Ezt fokozta az egyének közötti szimpátia, bizalom és érdeklődés,⁴ az intézményeknek az egyén iránti érdeklődése, ami a személyes élmények, az autobiografikus narratívumok változatos formáját, a narratívumok előadásának, bemutatásának helyzeteit hívta életre. A személyes élmények változatossága (foglalkozások, migráció), a 20. század tömegeket igénybe vevő eseményei (impériumváltozások, háborúk, ideológiák, országépítés) különböző egyéni és a csoportidentitásokat termeltek ki. Ezek történetesített formája, a narratív identitás különböző regiszterekbe illeszkedett. Az élettörténet az állampolgári lojalitás és engedetlenség, az elszenvedett diszkrimináció és jogsértés, a szakmai kompetenciák, a származási tőke és az individuális teljesítmények kifejezésének eszköze. Az őszinteség retorikája mellett az (auto)biografikus beszéd egyéb stratégiákat is igénybe vett. A regény, a színmű és a film jelentősen hozzájárult az élettörténeti események teatralizálásához, retorikai megjelenítéséhez. Az intézmények által összegyűjtött történetek a törvényszéki beszéd érvelésstratégiáihoz igazodtak hozzá. A mindennapi élet (munka, betegségek) történetiesítése mellett a 20. században népszerűsége tettek szert a történelmi és politikai konjunktúrák következményeit láthatóvá tevő biografikus narratívumok (háborús élmények, kisebbségi sors, emigráció, deportálás és munkaszolgálat, kuláksors, megfigyelési dosszié). A 20. század során folyamatos figyelem követte a parasztok, a proletárok, az arisztokraták, az emigránsok, a néptanítók, az alkotók, a közéleti személyiségek, a sztárok életpályáját. Az autobiografikus narratívumok egy része elhatárolódott a családtörténeti előzményektől; az 1989 utáni tömegméretű családfakutatás az egyéni élettörténetet *longue durée*-ben helyezi el, a generációk történetének, az egyéni sors és a történelmi, társadalom-, gazdálkodás- és eszmetörténeti folyamatok összefonódását, folytonosságát hangsúlyozza (Keszeg 2009). Az életpályák megjelenítésében szerepet kapott az összeesküvés-, a kockázatelmélet (Szijártó 1998), valamint a média (Champagne 1993), az intézmények nézőpontja. A biografikus történet szerkesztés az orális után rendre igénybe vette az írást (Keszeg 2008: 297–310), a képet (Szalma 2012), a filmet (Blos-Jáni 2012), az online felületet mint médiumot és kifejezőeszközt.

A történetmondást a 20. század folyamán a „szájhagyományozás törvényszerűségei” mellett jelentősen meghatározták különböző kommunikációs körülmények és szándékok. A történetmondásban egyaránt felerősödtek az individuális preferenciák és a társadalmi elvárások, a hagyományos narratívumokhoz

⁴ Az autobiografikus beszédet Jacques Voisine vezeti vissza az éntudat és a társadalmi szimpátia újkori kialakulására (Voisine 1963: 138).

való ragaszkodás és az ezektől való függetlenedés szándéka. A releváns helyzetek között előretört az intézményesített kontextus és a médiafogyasztás. Az aktualitások és a személyes élmények megjelenítésében változatos, a narrátori érdekeket képviselő nézőpontok érvényesülnek (Lintvelt 1981: 38–39; Bourdieu 1993). A történet és a történetmondás láthatóvá teszi a közös életvilág kereteit; ezen belül pedig kijelöli az individuum helyét.

A 20. század során a kutatás a történetmondás pragmatikus funkcióját, illokúciós aktus, performatív cselekedet jellegét tárta fel. Bizonyára korábban is, de a kutatás által belátható időben a történet, a történetmondás jelentősen kihatott a társadalmi kapcsolatokra. A történet kapcsolathálóba ágyazza szereplőit, láthatóvá teszi, tudatosítja az általuk követett elveket, eszméket, értékeket, a társadalom egységét és tagolódását, a törekvéseket és a kudarcokat. A történetmondás társadalmi státust, presztízst termel és legitimál. És nem utolsósorban, a történetmondás beszélőközösséget, emlékezetközösséget, interpretív közösséget hoz létre.

Talán a történetmondás expanziójával magyarázható a *történet* szemantikai bővülése. A közbeszédben a történet már nem egyszerű, és főként nem hagyományos narratívumot jelent. Az *esemény*, *történet* szinonimájaként, valamint a mindennapi élet összefüggéseinek, a személyes sors, a kortárs folyamatok, az összefüggések megnevezésére válik alkalmassá. És úgy tűnik, egy sajátos terminológiai kettősség van érvényben mind a néprajzi szaknyelvben, mind a mindennapi kommunikációban. Az 1960-as évektől a történetek megnevezésére került használatba a *narratívum* terminus, majd ezzel párhuzamosan a *narratíva* hangalak. Sikerülhet-e a két terminus különválasztása? Nagy mennyiségű internetes szövegkörnyezet elemzése arról győzött meg, hogy a két – napjainkban szinonimaként versengő – terminust enyhe szemantikai eltéréssel használjuk. A narratívum terminussal a konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezzük meg. A narratíva ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. Formái az ideológia, a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet, kimenetel szempontjából a fejlődés- és hanyatlástörténet stb. Hayden White a *narratíva* terminust a narráció és az elbeszélés szinonimájaként használja, ám tág jelentésben: „metakód, emberi univerzálé, melynek segítségével a kultúrák közölni tudják egymással egy közösen átélt valóság természetéről szerzett élményeiket” (White 1996: 98). A *narratíva* szótári meghatározása: 1. értelmezés, magyarázat, 2. elbeszélés. Az utóbbi években a narratíva a következő értelmezésekben és szókapcsolatokban fordult elő: az észlelés mint narratíva, az identitás mint narratíva, a politika mint narratíva, a hazafiság mint narratíva, a feminizmus mint narratíva,

az átmenet mint narratíva, nemzeti narratíva, történeti narratíva, irodalomtörténeti narratíva, Holokauszt-narratíva, kutatói narratíva, test és narratíva, lehetőség és narratíva, válság és narratíva, kaszt és narratíva stb. Azaz, egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté.

Az Olvasó a *Néprajzi Látóbatár* szerkesztőbizottsága által meghirdetett felhívására beérkezett tanulmányokat olvashatja a lap tematikus számában. A tanulmányok mindenike sajátos nézőpontból kérdez rá a történet és a történetmondás funkciójára, a történetekhez kapcsolt jelentésekre.

Hivatkozott irodalom

- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz
- BARTHA Elek – KEMÉNYFI Róbert – MARINKA Melinda
2009 *1956 a néphagyományban.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- BEAUGRAND, Robert de – COLBY, Benjamin N.
1988 Az akció és interakció narratív modelljei. In Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből.* 341–365. Budapest: Tankönyvkiadó (Eredeti kiadás: 1979)
- BENSA, Alban – FABRE, Daniel (dir.)
2001 *Une histoire à soi. Figuration du passé et localités.* Paris: Éditions de la Maison des sciences de l’homme
- BLOS-JÁNI Melinda
2012 A családi film genealógiája. Az amatőr fényképezéstől a filmezésig – a celluloid filmtől a videóig. *Korunk* XXIII. 2012/12. 46–54.
- BOURDIEU, Pierre
1993 L’espace des points de vue. In Pierre Bourdieu (dir.): *La misère du monde.* 13–17. Paris: Édition du Seuil
- CHAMPAGNE, Patrick
1993 La vision médiatique. In Pierre Bourdieu (dir.): *La misère du monde.* 95–123. Paris: Édition du Seuil
- FABRE, Daniel (dir.)
2000 *Domestiquer l’histoire. Ethnologie des monuments historiques.* Paris: Éditions de la Maison des sciences de l’homme
- GYÁNI Gábor
2002 A városbiográfia és a mikrotörténet. In Gyáni Gábor: *Történetésdiskurzusok.* 59–66. Budapest: L’Harmattan
- HOBBSAWM, Eric – RANGER, Twerence (red.)
1983 *The Invention of Tradition.* Cambridge – New York – New Rochelle: Cambridge University Press
- ILYÉS Sándor – KESZEG Vilmos (szerk.)
2008 *Az eltűnt katona.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

- JAKAB Albert Zsolt
 2012a *Emlékeállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
 2012b *Ez a kő letétezt. Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012). Adattár.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- KESZEG Vilmos
 2006 *Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombíratok.* Marosvásárhely: Mentor Kiadó
 2007 A történelmi emlékezet alakzatai. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem.* 18–43. Budapest: Akadémiai
 2008 *Alfabetizáció, írászokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3.) Kolozsvár: KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
 2009 20. századi életpályák és élettörténetek In Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig.* 95–133. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék
 2012 *Történetek és történetmondás Detreheuntelepen.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület
- LINTVELT, Jaap
 1981 *Essai de Typologie narrative, le „point de vue”: théorie et analyse.* Paris: Édition José Corti
- NAGY Olga
 1990 *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések.* Budapest: Szépirodalmi
- NORA, Pierre (dir.)
 1986 *Les Lieux de mémoire.* Paris: Gallimard
- PLÉH Csaba
 1986 *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák.* Budapest: Akadémiai
- RÉTHEY PRIKKEL Miklós
 1991 *Az igaz történet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben. Ontológiai megközelítés.* Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszéke
- STAFFORD, Tom
 2010 *The Narrative Escape. Our brains naturally frame events as stories.* Kindle Edition
- SZABÓ László
 2009 Tény, történeti tény, oral history, emlékezés, folklorizáció, folklor. In Bali János – Turai Tünde (szerk.): *Élet/út/írások Szilágyi Miklós tiszteletére.* 374–384. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – ELTE BTK Néprajzi Intézet
- SZALMA Anna-Mária
 2012 Fénykép – énkép. A családi fényképhasználat margójára. *Korunk* XXIII. 2012/9. 3–11.
- SZIJÁRTÓ Zsolt
 1998 Kockázat, kultúra, konfliktus. *Replika* 31–32. 19–43.
- SZILÁGYI Miklós
 1984 Helyi kiadású helytörténeti monográfiák 1970–1981. *Ethnographia* XXXX. 1984/1. 118–133.
- SZVETELSZKY Zsuzsanna
 2002 *A pletyka.* Budapest: Gondolat Kiadói Kör
- VOISINE, Jacques
 1963 Az „autobiographie” irodalmi terminusának kialakulása. *Világirodalmi Figyelő* IX. 1963/2. 131–138.
- WHITE, Hayden
 1996 A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas* XI. 1996/1. 98–118.